

Є.В. ЗАХАРОВ, Я.В. ТАРАРОЄВ, В.А. ЗАХАРОВ

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІКИ СУЧАСНОГО СВІТУ КРИЗЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СПАДОК АРИСТОТЕЛЯ

Автори статті, визначаючи основні характеристики сучасної світової економіки, займаються її аналізом та намагаються зрозуміти чи дійсно вона є економікою, або все ж таки вона є хрематистикою за Аристотелем. Керуючись показниками «якості життя» та кількісним співвідношенням «багатства та бідності» у світі, автори застосовують їх як еквіваленти понять «економіки» та «хрематистика» Аристотеля. Автори також звертаються до процесу «цифровізації» суспільства як головної характеристики сучасної економіки (зокрема) та як фактору, який виводить економіку у новий світ, додаючи до дискурсу етичний акцент. У кінці роботи автори наголошують на необхідності доповнення класичних концептів «економіки» та «хрематистики» новими етичними поняттями.

Ключові слова: економіка; хрематистика; Аристотель; етика; цифровізація; технологізація, глобалізація, суспільство.

Ye.V. ZAKHAROV, J.V. TARAROEV, V.A. ZAKHAROV

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE MODERN WORLD'S ECONOMY THROUGH THE INTELLECTUAL LEGACY OF ARISTOTLE

The authors of the article, by defining the main characteristics of the modern global economy, engage in its analysis and attempt to understand whether it truly is an economy or rather chrematistics according to Aristotle. Using indicators of "quality of life" and the quantitative ratio of "wealth and poverty" in the world, the authors apply these as equivalents to Aristotle's concepts of "economy" and "chrematistics." The authors also address the process of "digitalization" of society as a key characteristic of the modern economy (in particular) and as a factor that propels the economy into a new world, adding an ethical dimension to the discourse. At the end of the work, the authors emphasize the necessity of supplementing the classical concepts of "economy" and "chrematistics" with new ethical concepts.

Key words: economy; chrematistics; Aristotle; ethics; digitalization; technologization; globalization, society.

Постановка проблеми. Досить очевидна думка, яку ми маємо проговорити на початку, бо саме вона закладає сенс подальшої роботи. «Економіка» – є однією з фундаментальних видів діяльності людини та суспільства, яка й обумовлює існування сьогоденного суспільного буття. Вона є однією з його «мов», та водночас створює матеріальну базу функціонування соціальних інституцій у їх розвитку та ускладненні.

Основні ідеї економіки у простому та базовому форматі були закладені в античну добу на рівні з філософією, фізикою, математикою та іншими науками та мистецтвами. Символічний обмін, який ми можемо вважати передумовою економіки виник ще в архаїчні часи. «Обмін як складова частина економічної діяльності виникає вже в середньому палеоліті, і цей економічний стан ми можемо назвати «метаекономікою обміну»» [18, с. 17]. З розвитком суспільства «метаекономіка» перетворюється на справжню економічну діяльність. Торгівля, землеробство, мореплавання, ремісники стали першими повноцінними видами економічної діяльності людини. Ці види діяльності були неможливі без спеціальних знань, перш за все, письменності, математики, астрономії і таке подібне. Вони мали велику цінність у суспільстві, бо ті, хто володів ними, отримували важливий соціальний статус. У античній Греції, до цих знань додаються

знання про спілкування. Специфіка античного суспільства породжує торгівлю знаннями завдяки софістам, хоч такій постаті, як Платон, це було не до вподоби, але факт започаткування інтелектуальній економіці був. За багато століть економіка зазначала значних трансформацій. Вона суттєво ускладнилась в самій собі (фінанси, маркетинг, мікро-макро економіки, креативна економіка, інклюзивна економіка, поява криптовалюти... тощо), трансформувалась та стала складною структурою. Але якою є економіка сьогодні? Як вона глобально діє? Що є двигуном економічних процесів?

Прийнято вважати, що певні філософські принципи, підходи, методи, закладені в античності, зараз відображається в сучасному світі. Без сумніву, це відноситься до теорії ідей Платона. Але його учня давньогрецького філософа Аристотеля можна вважати засновником економічної науки. Згідно думки філософа, під економікою можна розуміти вид людської діяльності, яка спрямована на задоволення власних потреб. На давньогрецькій мові, «*Οικονομική*» – є економікою. І походить від двох слів «*οίκος*» – «дім» та «*νόμος*» – «закон». Що дослівно відноситься до такої діяльності як «домоведення» (припустимо сказати «домогосподарство»). Аристотель називає це мистецтвом по здобуттю засобів необхідних для життя, але які мають свої кордони [11].

Важливим фактом для розуміння цієї діяльності с точки зору Аристотеля, є надання окремої ролі етиці та політиці в суспільному процесі. Та й взагалі поєднання теоретичного та практичного напрямку економіки. Бо вона (економіка) не є цілком самостійним явищем. «Вони (етика та політика, прим. авторів) підкреслюють значимість особистісних чеснот та інститутів для належного функціонування економіки» [10]. У контексті нашого дослідження, важливою є думка західного науковця, спеціаліста в економіці Аристотеля Рекардо Креспо, який наголошує на тому, що сучасна економіка займається тільки засобами, а економіка Аристотеля (на протигагу сучасному твердженню) займається ще і цілями (тобто ідеями). Дослідник наголошує, що у розумінні давньогрецького філософа спостерігається, процес у якому економіка (в класичному розумінні) поєднується в епістемології етики та політики. Більш того, в західному філософському дискурсі піддається аналізу «онтологічність» економіки і її зв'язок. Таким чином, в середині економіці викарбовується головна теза, що роздуми про благо вище «цифр» [11].

Ситуація в сучасному світі складається так, що одночасно відбуваються масштабні речі, які просто раніше не могли відбутися за такий короткий проміжок часу. Ми спостерігаємо «зверх» розвиток, коли навіть наукові відкриття можуть затьмарити один одного. Глобалізація, цифровізація, технологізація, криза віри, етнічні конфлікти, ускладнення буття людини, боротьба з різними видами дискримінаціями, війни і ще багато чого. Ми потребуємо етики, яка буде мінімізувати негативні наслідки віх цих процесів для людини та суспільства. І так як усі ці процеси впливають на економіку, ускладнюють професійні зв'язки між людьми, ускладнюють функціонування компаній, то ми бачимо необхідність багато питань з можливості поєднання етики та економіки, бо розуміємо, що економіка давно вийшла за рамки простого заробітку грошей (від бажання володарювати до регулювання економічних відносин на багатьох прошарках).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз публікацій сучасних українських дослідників у руслі аристотелевської спадщини свідчить про не тільки активне вивчення його економіки загалом, а й окремих її напрямків. Так, аристотелевські ідеї стали призмою для розгляду: інклюзивної економіки, цифрової економіки, питання собівартості тощо. Але першоджерелом, базою та головним автором для даної дослідницької роботи є сам Аристотель з такими творами як: «Нікомахова етика» та «Політика». До дослідників економічних поглядів Аристотеля ми можемо віднести: Ф. Рікардо та В. Леснікова.

Для визначення сучасного стану економіки були використані наступні роботи: питання нерівності та співвідношення «бідності та багатства» підіймали: М. Розер, Дж. Хаселл, М. Розер, Э. Ортис-Оспина і П. Арриагада, Ч. Стоун, Д. Трісі, А. Шерман, Д. Белтран та Ю. Ердеві. Про процес інформатизації та цифровізацію сучасної економіки ми взяли роботу А. Шаргородської, Ю. Поліщук, Л. Боровік, В. Петренко, А. Карнушенко, В. Козловського, П. Синегуба. Окремо треба відзначити увагою роботи,

які стали симбіозом економічної та філософської думки. Філософія та цифрова економіка поєднуються у роботах: В. Воронкової, В. Нікітенко та Т. Тесленко. До сучасних українських дослідників аристотелевської економіки та хрематистики ми можемо віднести: О. Орлову та С. Повтореву, В. Леснікову, В. Бабайлова, Є. Ємельяненко та Д. Приходько.

Метою статті є з'ясування, чому відповідає сучасна економічна система з точки зору вчення Аристотеля: економіці чи хрематистиці.

Виклад основного матеріалу. Чинний етап економічного розвитку всього цивілізованого світу визначається складністю, технологізацією, цифровізацією і як наслідок глобальними трансформаційними змінами, які накопичилися протягом останніх десятиліть. Цей процес є хаотичним та унікальним. Війни, катаклізми, наукові відкриття, культурні події – усі відображається в економічних процесах. Багато дослідників та прихильників глобалізаційної теорії стверджують, що є певні чіткі закони по яким і розвивається економіка. Ми цього не заперечуємо, так і не заперечуємо зворотнього і думку про те, що саме культура вносить свою унікальність для економіки кожної окремої країни. Дійсно, певні економічні формули, закони є «правилами гри» на цьому ринку, але у кожній країні своя історія, свої людські ресурси, акцент підтримки підприємців, свої «болі», свої природні ресурси, свої законодавчі недоліки. А до цього є певні культурні умови.

Саме на унікальних культурних умовах ми хочемо побудувати тезу про хаотичність та неточність світової економічної системи. Бо як зазначав Девід Тросбі «Економічний дискурс та робота економічних систем йде в середині культурного контексту» [9] а перед усім автор зазначає, що і певні культурні відносини можливі в середині самої економічної системи. Ця тема велика та фундаментальна і починається з визначення самої «культури». Бо відомо, що у світі існує більше ніж 150 визначення терміну «культура».

Американський вчений Леслі Уайт називав культуру певним зібранням явищ та фізичних предметів, які піддаються символізації з боку людини. І саме цей вчений ввів термін «культурологія» та виділив її серед усіх соціо-гуманітарних наук. І культурологія стала «наукою о культурі» [10]. Якщо дуже стисло та загалом (може не так філігранно), культура – це зібрання норм та цінностей, певне світосприйняття та ідеали, виражені в матеріальних та нематеріальних речах певної групи людей на певній території.

У XVIII ст. шотландський економіст та філософ Адам Сміт закладає фундамент для розвитку сучасної економічної науки. Але як через сильний розвиток економіки та заглиблення до розуміння культури, у XX столітті ці два поняття відходять один від одного. Вже згаданий Девід Тросбі у своїй роботі «Економіка та культура» [9] проголошує дві важливі дати у взаємозв'язку економіки та культури – 1998 та 1999 роки. У квітні 1998 року у місті Стокгольм пройшла конференція де близько 150 країн світу визнали необхідність виведення культури на перший план задля існування економіки. Флоренція.

Жовтень, 1999 рік. Всесвітній банк проголосив тезу, що культура є важливим компонентом економічного розвитку [9].

Але культура і є люди. Культура і є свого роду ментальність. «Культури можуть існувати без людей не більше, ніж механізми – рухатися без тертя» [10]. Загалом, сучасна світова економічна система у роботі В. Козловського та П. Синегуба характеризується підвищенням ролі та значності «інтелектуального капіталу», який і визначає національні економіки, якість виробництва товарів та послуг та й загалом на рівень функціонування та організацію всіх рівнів [9]. Але один індивідуальний капітал та культурні особливості не є характеристикою всієї економіки, цифровізація – це те, що має два великих значення. Перше – створила нові способи роботи в економічному секторі (наприклад, запровадження електронного банкінгу), і взагалі дала можливості новим способам існування (наприклад, прояв креативної економіки, поява NFT та криптовалюти). Як медіареальність стала другим буттям людини, таким другим буттям воно стало для економіки. Зокрема, ми маємо зазначити, цифровізація сприяє підвищенню ефективності виробництва, управління ресурсами та забезпеченню нових можливостей для інноваційного розвитку. Вона відкриває нові перспективи для розвитку бізнес-моделей, підвищує конкурентоспроможність підприємств і сприяє формуванню інноваційного середовища. Окремо треба зазначити (бо у подальшому розвитку нашої роботи це важливо), що цифровізація впливає на усі сфери економіки у тому числі на таку молоду, як «Креативна економіка». Цифровізація допомагає молодим співакам, художникам, кліпмейкерам та іншим творчим особистостям не тільки створювати, але і розповсюджувати свої витвори мистецтва та збирати монетизацію. Таким чином, важливо відштовхуватись від того, що цифрові трансформації світу є ключовим фактором, який визначає сучасну світову економіку.

Значуща перетвореність економічної парадигми неминує зумовлює необхідність врахування суттєвих аспектів цього процесу в контексті філософського аналізу, окремо етики (якої може не вистачати цій системі). Це можна розглядати як «свою сутність» (економіки) так і етичний механізм існування.

Постать Аристотеля стала фундаментальною та головною у проблематиці давньогрецької економіки (можна сказати, що це був чіткий погляд на неї), але, як зазначають дослідники, перші задатки цієї сфери стали з'являтися у творах легендарного поета та письменника – Гомера (у найвідоміших творах «Еліаді» та «Одисей») [17, с. 125]. І хоча твори видатного Гомера стали першими простими джерелами щодо економіки, більш конкретно та вагомо про економіку, – а саме про «джерела багатства державних утворень» – розглядав філософ Ксенофонт. У вітчизняному науковому просторі, О. Орлова та С. Повторєва детально приділили увагу темі економіки Стародавньої Греції і зазначають, що: «Так, у творі «Домострой» він розмірковує про шляхи подолання недоліків господарства рабовласницького суспільства. Він обґрунтовував рабство як основу господарської

діяльності, однак вважав, що володіння рабами має бути не приватним, а колективним, що сприятиме розв'язанню суперечностей суспільного устрою, підвищенню продуктивності праці рабів [17].

Так чи інакше, але філософи завжди акцентували на етичній проблематиці. Наприклад, негативні властивості та побічні прояви «багатства» коментував Демокрит. До спадщини економіки долучився і учитель Аристотеля Платон, основним джерелом його економічних ідей виступають роботи «Держава» та «Закони» [11]. Як і інші мислителі, Платон розглядав економіку переважно з етичними питаннями. Наприклад, філософ наголошував на такій етичній категорії як «справедливості» при розподілі благ у державі, розмірковував над справедливою кількістю видів діяльності однієї людини та її контролем за цим процесом. Авжеж філософ не міг оминати питання стосовно сутності грошей, власності, особистого майна.

Вітчизняні дослідники аристотелевської економіки відзначають вагомість його ідей у співвідношенні з політичним, соціальним та економічним станом своєї країни та міст того часу. С.М. Повторєва називає економічні ідеї Аристотеля «реалістичними» та «адекватними» для того часу [17, с. 127] тобто це було тільки «Як має бути в ідеалі для країни».

Як вже зазначалось вище, в його концепції, «економія» визначалася як природна господарська діяльність, спрямована на виробництво необхідних для життя продуктів. Аристотель розглядав цю сферу не лише як процес виробництва, але й як обмін, переважно в межах задоволення особистих потреб. Наголосимо, що «тільки для особистих потреб» без зловживання.

У визначенні мети економії, Аристотель підкреслював, що справжнім багатством є не безмежне нагромадження матеріальних благ, а сукупність речей, які є достатніми для гідного та задовільного життя. Він акцентував на необхідності розумної, збалансованої практики економічної діяльності, яка служить добробуту суспільства та індивіда. Аристотель визнавав, що ця господарська діяльність має свої межі, які обумовлюються розумним особистим споживанням людини. «Існує ще один вид мистецтва набуття, яке здебільшого слушно називають мистецтвом наживати статок, з чим і пов'язане уявлення, нібито багатство і нажива не мають ніяких меж. І багато хто вважає, що мистецтво наживання, через близькість до мистецтва набуття, однакове з ним; насправді ж вони і не однакові, і не дуже віддалені. Мистецтво набуття вважається природним, мистецтво ж наживання статку не є таким, а виникає радше завдяки досвіду та впровадженню технічних засобів» [10]. Таким чином, у нас тут з'являється золота середина, якої необхідно дотримуватися задля справедливого та гарного життя.

Який актуальний стан сучасної світової економіки з точки зору цього підходу? На це запитання ми звернемось до кількісних показників, здобутих при зборі та аналізі статистичних даних Організації Об'єднаних Націй (ООН) у світі. Треба розуміти, що узагальнення «у світі» є значною мірою

абстракцією. Кожна країна, та навіть її частини мають свою певну специфіку по цим показникам, яка, в певних випадках, швидко змінюється у часі. Окрім того, стан кожної країни обумовлено специфічними, як внутрішніми, так і зовнішніми обставинами, які для багатьох країн є унікальними. Но тим не менш, для розуміння загальних тенденцій у розвитку соціально-економічних процесів ми можемо використовувати ці узагальнення. Також проаналізуємо різноманітні європейські та світові рейтинги, спрямовані на визначення щасливих, задоволених людей. Наприклад, одним з найвідоміших рейтингів є показник «за рівнем щастя».

Термін «Рівень життя», або дуже подібний до нього «Якість життя» є економічними та, одночасно, неекономічними показниками, які характеризують рівень економічного добробуту населення певної країни. Ця «якість» вимірюється за показниками реального доходу на душу населення та показником кількості населення за межею бідності. До неекономічних факторів спеціалісти відносять: можливість використання системи охорони здоров'я, економічна нерівність населення, рівень освіти та доступ до неї, доступ до певних товарів, очікувана тривалість життя при народженні.

Провідною світовою організацією у питанні визначенні «якості життя» є Організація Об'єднаних Націй. Аналізуючи ці показники, ми можемо визначити, що вони стандартні і суттєво не відрізняються від тих, що були раніше перераховані. В ООН відносять наступні категорії якісного життя: рівня здоров'я громадян, загальний рівень демографії, доступ до стандартних людських, побутових благ для комфортного життя (наприклад, доступ до їжі, одягу, гарні умови праці, доступ до якісної освіти та житла). Хоча треба розуміти, що цю систему та показники ми можемо розширювати, наприклад, як показник доступності до споживчої води. Вочевидь, що всю цю сукупність категорій якісного життя і можна ототожнити з тим, що Аристотель називав сукупністю речей, необхідних для гідного життя.

Вимірюється якість життя наступним чином: ООН використовує індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який враховує тривалість життя (від 25 до 85 років), рівень освіти (від 0 до 100 % – кількість років навчання після 15 років у середньому для громадянина), ВВП на душу населення (від 200 до 4000 доларів США) та ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людини. Дуже часто вимірюється індекс кліматичних умов, кримінальності, спроможності купити житло та доїзду до роботи.

Згідно індексу якості життя, перше місце на момент 2024 року посідає Люксембург з показником: 207,3. Друге місце за Нідерландами – 198,5. Третє – Ісландія 194,9. У 2023 році перше місце було за Нідерландами – 196,7. А за ними Данція та Швейцарія. Але лідери актуального 2024 року були в 10. Також за абсолютним показником ми бачимо, що загалом рівень якості життя виріс. Але цікавим фактом є те, що якщо брати показники по охороні здоров'я перше місце посідає Тайвань, Південна

Корея та Японія. А лідери загального рівня якості життя йдуть за цією країною [8].

Згідно з аналізом на 2020 р. індексу соціального прогресу (SPI), якість життя у світі покращується, але лише в обмеженому масштабі. З 2014 р. середній світовий показник SPI зріс з 60,63 до 64,24. Однак з 2011 р. спостерігалось зниження рівня прав і свобод, а також рівня інклюзивності. Прогрес у покращенні якості докільля та захисту особистих прав в більшості країн світу практично відсутній [4].

Пандемія COVID-19 відкинула світ назад на десятиліття і затримала досягнення цілей, таких як викорінення бідності, поліпшення доступності освіти та впровадження заходів з боротьби зі зміною клімату, аж до 2092 року. Це на 62 роки довше запланованого терміну у 2030 році [5].

Але ми розглянули позитивну діяльність людини в якій є ціль – це комфортне життя та гроші заради цього життя (покупка одягу, відвідування ресторанів та культурних закладів, здатність до якісного лікування тощо). Далі настає час для особливого авторського терміну аристотелевської філософії – «хрематистика».

Термін «хрематистика» (дав.гр. «χρηματιστική», «χρηματα») походить від давньогрецького слова «хрема» – що означає «майно», «збагачення», або «володіння». Сутність цього терміну закладено в «мистецтві наживати стан». Філософ розумів під ним діяльність, спрямовану на досягнення прибутку та накопичення багатства (зокрема у формі грошей). Гроші заради грошей. А не гроші заради життя (економіка). «Існує ще один вид мистецтва набуття, яке здебільшого слушно називають мистецтвом наживати статок, з чим і пов'язане уявлення, нібито багатство і нажива не мають ніяких меж. І багато хто вважає, що мистецтво наживання, через близькість до мистецтва набуття, однакове з ним; насправді ж вони і не однакові, і не дуже віддалені. Мистецтво набуття вважається природним, мистецтво ж наживання статку не є таким, а виникає радше завдяки досвіду та впровадженню технічних засобів» [11].

Аристотель, безумовно, визнавав значення матеріальних цінностей в житті людини та суспільства. Але, визнаючи це, він докладав зусиль для розуміння етичних аспектів економічної діяльності, а хрематистику розглядав як феномен, пов'язаний із самим процесом наживи та володіння майном. Виходячи з цього, ми поставимо запитання, «Чи відповідають ці ідеї сучасному світові?», «Чим є економіка сьогодні?» і «Чи є місто етиці?».

Ознаки аристотелевської хрематистики в сучасному світі ми можемо знаходити та піддавати аналізу крізь фінансову забезпеченість людей та оперування такими категоріями як «багаті» та «бідні» та їх відсотковистію у світі. Проблема бідності – одна з наймасштабніших соціально-економічних проблем у світі. Бідність як соціальне явище існувало з самого початку людства. «Аристотель стверджував, що у державі має бути три елементи: один клас – дуже багатий, інший – дуже бідний, а третій є середнім, який мав би сумарно володіти більшістю майна, однак державі треба думати про бідних, адже бідність породжує бунт і злочини» [13, с. 15].

Сьогодні різні міжнародні організації створюють свої показники визначення бідності та багатства. Найбільш широко використовуваними джерелами даних і статистичних даних про доходи домогосподарств та їх розподіл є щорічні опитування домогосподарств, які проводяться в рамках поточного опитування населення (CPS) Бюро перепису населення, і дані Статистики доходів (SOI) Служби внутрішніх доходів (IRS), зібрана велика вибірка декларацій про доходи фізичних осіб. Бюро перепису населення публікує щорічні звіти про доходи, бідність і медичне страхування в Сполучених Штатах на основі даних CPS, а IRS публікує річний звіт про індивідуальні податкові декларації на основі SOI. Хоча Федеральна резервна система також збирає дані про доходи у своєму трирічному дослідженні споживчих фінансів (SCF), SCF є більш цінним як найкраще джерело даних опитування про багатство [4].

Також західний дослідник Макс Розер, якого ми згадували на початку роботи, у своєму дослідженні з історичної ретроспективи зростання економічної бідності аналізує методи, які започаткували: Бранко Милановичем і Кристофом Лакнером, Томаш Хеллебрандт і Паоло Мауро [6]. У цьому дослідженні автор робить три етапи еволюції бідності у світі:

- 1800 рік . 80% людства перебувало в бідності. Світ не може досягнути економічного розвитку;
- 1975 рік. Багате населення у 10 разів заможніше ніж бідняки. Світ досягає великої нерівності;
- через 40 років спостерігається стрімкий розвиток країн Азії. Констатація «конвергенції доходів». Прибуток Азії розвивався та ріс швидше ніж у прибуток у багатих країн світу.

Третій етап свідчить показує те, як швидко країни Азії від відстаючих стали передовими країнами світу. І як їх економічні темпи перестрибнули економічні показники інших країн. А найголовніше як збагачення Азії відбувалося швидше від вже багатих країн.

Але початок 2000 р. та наступні десять років показують нам швидкий ріст багатих та зниження бідності. «Зростання добробуту – і зниження бідності – значне. Поріг доходу 10 % найбідніших верств населення збільшився з 260 міжнародних доларів до 480 міжнародних доларів, а середній дохід майже подвоївся з 1100 міжнародних доларів до 2010 р.» [6].

Ми маємо зазначити, що до таких категорій як «бідність» та «багатство» слід віднести і категорії з якості життя. Так, ООН до категорій бідності відносить: ООН визначає чотири основні прояви бідності: 1) коротке життя; 2) низьку професійно-освітню підготовку; 3) позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг; 4) вилучення із суспільного життя [3].

Згідно ВООЗ середній вік людини становить 73 роки. Якщо брати по континентах, то Європа посідає перше місце – 78 років. А останнє місце за країнами Африки – 64 роки [8].

Вимірювання рівня освіти проходить багато критеріїв та індикаторів. Наприклад, вимірювання відбувається по ступенях світи (дошкільна освіта,

початкова, професійна, додаткова тощо), або за гендерною доступністю (відсоток дівчат та хлопців, які мають можливість навчатися), рівень грамотності, рівень глобальних досягнень. І так само ці показники комбінуються. Наприклад, відсоток осіб жіночої статі, які мають змогу відвідувати початкову школу.

За останні кілька років освітній сектор зазнав значних змін, і всі рівні освіти сильно постраждали від пандемії Covid-19 і все більшої інтеграції технологій. Ці події спричинили широкі зміни в усьому світі, особливо в тому, як подається освіта та які інструменти студенти використовують для навчання, серед інших аспектів [3].

Показники рівня освіти США, Великобританії та Австралії можуть бути показниками на шляху формування певної загальної зображення для всього світу, бо саме ці країни з найвищими досягненнями в сфері освіти. А також вони є країнами, які якісно змінилися під впливом реформ та технологізації.

Так згідно даним 2022 року середня освіта серед жителів США була зареєстрована як найвищий рівень завершеної школи у 28 % населення, а найнижчий – диплом про середню освіту у 9 %. 39 % жінок у віці 25 років і старше отримали ступінь бакалавра або більше як найвищий рівень освіти, за ними йдуть 26,2 % чоловіків. У Сполученому Королівстві за останні роки значно зросла кількість випускників вищої освіти: 57 % жителів у віці 25-34 років мають ступінь, порівняно з 29 % у 2000 році. А 99 % населення є грамотним. У віковій групі 25-35 років 90 % закінчили середню школу, що більше порівняно з 88,2 % у 2019 р. З цієї вікової групи 63 % також отримали кваліфікацію вищого рівня [3]. У всіх цих країнах прослідковується позитивна тенденція запровадження технологій, вплив яких значно посилюється після пандемії. Більше кількість вчителів та учнів підтримують запровадження технологізації, а держава спроможна забезпечити ці умови.

Згідно з аристотелевською філософією, метою нагромадження багатства має бути забезпечення благополуччя та щастя для суспільства. Це поняття важливе для розуміння сучасної економіки, оскільки воно підкреслює потребу в збалансованому підході до економічного розвитку, який враховує не лише матеріальний бік, але й соціальні та етичні аспекти.

Виходячи з показників якості життя та рівня бідності та багатства в сучасному світі, ми бачимо, що звична Аристотелевська система понять «економіка» та «хрестоматика» вимагають переосмислення та переробки, додавання та введення нового терміну, який об'єднає та більше підійде для характеристики сучасного економічного стану світу. Рівень людського життя зростає, підвищуються норми життя. Але разом росте і багатство. І люди його використовують заради покращення свого життя. Сьогодні мало задовольнити власні потреби. Люди хочуть більшого, бо можуть собі це дозволити. Ми бачимо необхідність у доповненні та знаходженні третього терміну для характеристики сучасного світу. Тим паче, що нерівність існує і між країнами. І те, що може бути багатством для країн Африки не є

«унікальним» для країн Європи. Наприклад, коли для країн Африки наявність одягу є гарним показником життя, Європа «утопає» в плюралізмі брендів, цінних сегментах та запроваджує розумне споживання. Якщо для одних мешканців Африки машина – це щось дороге, то для Європи, машина – це атрибут нормального та комфортного життя. Яскравим представником даної проблематики є Арабські Емірати, які стали найдорожчою країною світу. Так, там стандартна машина, яка їздить на дорогах Європи бути показником «бідності». І рівень життя там зовсім інший.

На наш погляд, відповідь у співвідношенні економіки та хрематистики може критись у різних видах економіки та цифровізації. Досліджуючи інклюзивну економіку сучасного світу у руслі економіки Аристотеля та намаганні проаналізувати чи є вона «Хрематистикою», Ємельяненко доходить до наступного висновку «розуміючи обмеженість планетних ресурсів та неможливість перманентного зростання чисельності населення, варто задатись питанням, чи є світоглядно можливо для людства не припинити прагнути благ та багатства, але перейти від виробництва та накопичення матеріальних багатств до багатств духовних.». Тобто це є хрематистика? А чи дійсно сучасна економіка хрематистична? На наш погляд – не зовсім. Бо є третій елемент, про який ми забуваємо, але який є дуже актуальним у нас час – влада та популярність. Не все вимірюється грошима та задоволеннями власних потреб.

Сьогодні компанії всього світу ростуть не тільки задля накопичення грошей, а й задля росту влади, іміджу та уваги. Задля мети «Закрити потреби людей», «Зробити життя краще», задля самореалізації власника бізнесу. Ми не можемо закривати очі на той факт, що PR та пізнаваність, робляться заради прибутку. Бо кінцева мета будь-якого бізнесу – це прибуток. Це є першоджерелом та метою створення будь-якої діяльності. Але не забуваємо про людську сутність. І це людське, по природі, відчуває «жагу влади», «жагу уваги».

Висновки. Цифровізація вивела на новий рівень креативну економіку. Запис синглів та їх розміщення на музичних та відео платформах, цифрові малюнки, кліпи, кіно, фотографія, блогінг – це і про мистецтво, про сенси, про самореалізацію, про творчість. І важко усвідомити, що ця сфера економіки перш за все існує задля заробітку та накопичення грошей. Аристотель у свій час осмислював поняття «техне» (дав.грец. τέχνη), що означає мистецтво, майстерність, або уміння. Він починає «Нікомахову етику» так: «Вважається, що всяке мистецтво і всяке вчення, так само як і дія і як свідомий вибір, прагнуть до певного блага» [12]. А Благо, у свою чергу, те, до чого всі прагнуть. Але для кожного виду мистецтва воно своє. У сучасному світі це може бути майстерність у зйомці реклами, або створення рекламних креативів, майстерність писати тексти, або музику. Але техне розуміє під собою створення чогось нового, того чого раніше не було. А сучасна креативна економіка, певні алгоритми при створенні продукту допускають переосмислення та копіювання. Але головним є факт

«першопричини» як шлях до блага, а не грошей. Тому, креативна економіка демонструє «благість», а не заробіток.

Діяльність економіки в галузі екології теж складно назвати сферою «гроші заради грошей». Екологічні проблеми, які виникли в результаті діяльності людини вимагають активних дій. Від банального свідомого споживання до виготовлення продукції з безпечних матеріалів. В середині цього теж лежать великі етичні категорії: відповідальність (за Іншого, за планету), чесність (перед споживачами) та цінності (які несе та захищає компанія) і зводиться до етичного задоволення.

Дивлячись на актуальний економічний стан, спадок Аристотеля у розробці економічної проблематики ми розуміємо, що ця робота лише невеличкий нарис великої та складної проблематики. Безумовно, економіка знаходилась та продовжує знаходитись у великому взаємозв'язку з соціально-політичними, науковими та технологічними, культурними подіями у світі. Так, за багато тисячоліть від простого символічного обміну, господарства, ремісництва та торгівлі, появи грошей як засобу для обміну з'явилися різноманітні економічні напрями: цифрова економіка, креативна економіка, поява віртуальних грошей тощо. На початку роботи ми висунули бажання щодо виявлення сутності сучасної економічної системи. Чим вона є за аристотелевської термінологією: хрематистикою чи економікою. Використовуючи статистичні дані ООН про показники якості життя, співвідношенні багатих та бідних за останні десятиліття ми приходимо до висновків, що нам необхідне більш широке розуміння сучасної та складної економіки. Великі та маленькі бізнеси стали відображенням людських бажань, ідей та цінностей. А це не відповідає аристотелевській хрематистиці, яка має на меті збагачення заради збагачення. Але і не відповідає класичному розумінню економіки як заробляння грошей заради закривання власних потреб. А цифровізація лише ускладнює ці процеси. Тому, розглянуті 2 аристотелевських концепта про господарську діяльність можуть бути доповнені етичними категоріями філософа.

Список джерел інформації

1. Crespo, R.F. (2008). *'The Economic' According to Aristotle: Ethical, Political and Epistemological Implications*. 1–22.
2. Crespo, R.F. (2010). *Aristotle on the Economy*. 39–68.
3. Global Education Statistics 2023. Retrieved from <https://studyonline.uts.edu.au/blog/education-statistics>
4. Green M., Harmacek J., Krylova P. (2020). *Announcing the 2020 Social Progress Index*. 17 p. Retrieved from <https://www.socialprogress.org/static/37348b3ecb088518a945fa4c83d9b9f4/2020-social-progress-index-executive-summary.pdf> ; https://www.academia.edu/5077295/ARISTOTLE_on_the_ECONOMY
5. On a general regime of conditionality for the protection of the Union budget : from 16.12.2020 № LI 433/1. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020R2092>
6. Roser, M. (2017). *The history of global economic inequality*. Retrieved from <https://ourworldindata.org/the-history-of-global-economic-inequality>

7. Stone, C., Trisi, D., Sherman, A., & Beltran, J. (2020). *A Guide to Statistics on Historical Trends in Income Inequality*. Retrieved from https://www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/11-28-11pov_0.pdf
8. The global health observatory. Retrieved from <https://www.who.int/data/gho/data/indicators>
9. Throsby, D. (2000). *Economics and Culture*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9781107590106>
10. White, L. (2010). *The Evolution of Culture*. Routledge. 400 p.
11. Аристотель. (2023). *Політика*. Політика. Retrieved from <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
12. Аристотель. (2002). *Нікомахова Етика*. К. : Аквілон-Плюс. 480 с.
13. Войтович В., Бричка Б. (2022). Бідність в Україні: історико-економічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 33(72), 14-20. Retrieved from <http://194.44.193.54:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/216/5Войтович.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
14. Козловський С., Синегуб П. (2022). Парадигма управління інтелектуальним капіталом в умовах дигіталізації сучасної економіки. *Економічна наука*, (2), 85-93. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/2_2022/16.pdf
15. Леснікова В. (2021). *Філософія економіки Аристотеля*. НТУ «ХПІ», 47–49.
16. Оцінка впливу війни на людей. (2023). Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>
17. Повторєва С., Орлова О. (2023). Етичне підґрунтя міркувань Аристотеля щодо майнових відносин. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, (1). С. 124-132.
18. Тараров Я.В. (2022). Світ-система, «метаекономіка обміну» та технології. *Філософія в сучасному світі : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 18–19 листопада 2022 р.* Ред. кол. Я.В. Тараров, А.В. Кіпенський, О.О. Дольська [та ін.]. Харків. 225 с., С. 16-20.
19. summary.pdf ; https://www.academia.edu/5077295/ARISTOTLE_on_the_ECONOMY
20. On a general regime of conditionality for the protection of the Union budget : from 16.12.2020 № LI 433/1. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020R2092> ;
21. Roser, M. (2017). The history of global economic inequality. Retrieved from <https://ourworldindata.org/the-history-of-global-economic-inequality>
22. Stone, C., Trisi, D., Sherman, A., & Beltran, J. (2020). *A Guide to Statistics on Historical Trends in Income Inequality*. Retrieved from https://www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/11-28-11pov_0.pdf
23. The global health observatory. Retrieved from <https://www.who.int/data/gho/data/indicators>
24. Throsby, D. (2000). *Economics and Culture*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9781107590106>
25. White, L. (2010). *The Evolution of Culture*. Routledge. 400 p.
26. Arystotel. (2023). *Polityka*. Політика. Retrieved from <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
27. Aristotel. (2002). *Nikomakhova Etyka*. К. : Akvilon-Plus. 480 s.
28. Voitovych V., Brychka B. (2022). Bidnist v Ukraini: istoryko-ekonomichnyi analiz. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 33(72), 14-20. Retrieved from <http://194.44.193.54:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/216/5Войтович.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
29. Kozlovskiy S., Syniehub P. (2022). Paradyhma upravlinnia intelektualnym kapitalom v umovakh dyhitalizatsii suchasnoi ekonomiky. *Ekonomichna nauka*, (2), 85-93. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/2_2022/16.pdf
30. Liesnikova V. (2021). *Filosofii ekonomiky Arystotelia*. NTU «KhPI», 47–49.
31. Otsinka vplyvu viiny na liudei. (2023). Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>
32. Povtoreva S., Orlova O. (2023). Etychne pidgruntia mirkuvan Arystotelia shchodo mainovykh vidnosyn. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, (1). S. 124-132
33. Tararoviev Ya.V. (2022). Svit-systema, «metaekonomika obminu» ta tekhnolohii. *Filosofiiia v suchasnomu sviti : Materialy III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 18–19 lystopada 2022 r.* Red. kol. Ya.V. Tararoviev, A.V. Kipenskyi, O.O. Dolska [ta in.]. Kharkiv. 225 s., S. 16-20.

References (transliterated)

1. Crespo, R. F. (2008). 'The Economic' According to Aristotle: Ethical, Political and Epistemological Implications. 1–22.
2. Crespo, R. F. (2010). Aristotle on the Economy. 39–68.
3. Global Education Statistics 2023. <https://studyonline.uts.edu.au>. Retrieved from <https://studyonline.uts.edu.au/blog/education-statistics>
4. Green M., Harmacek J., Krylova P. Announcing the 2020 Social Progress Index. 2020. 17 p. Retrieved from <https://www.socialprogress.org/static/37348b3ecb088518a945fa4c83d9b9f4/2020-social-progress-index-executive->

Надійшла (received) 16.05.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Захаров Євгеній Вячеславович (Zakharov Yevhenii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії; Харків; Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4762-9208>;

Тараров Яків Володимирович (Ikov Tararoev) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор кафедри філософії; Харків; Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>;

Захаров Вячеслав Анатолійович (Zakharov Vyacheslav) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії; Харків; Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6885-8125>